

Van aanschaafschaaf tot zuurkoolzaad Onzinboodschappen als aprilgrap en ontgroening

Peter Burger

Wie stuurt op er 1 april zijn zusje nog naar de drogist voor een potje ooievaarskuitenvet? En waar worden nieuwe collega's nog naar het magazijn gezonden voor luchthaken, de couponhark of de map met zoekgeraakte stukken? Fopdrachten: een uitstervende traditie? Een kleine bijdrage aan de kennis van het Koldernerlands.

Het vervelende van encyclopedieën is hun feitelijkheid. Fantasten en leugenaars zijn nu eenmaal boeiender dan mensen die de waarheid en niets dan de waarheid vertellen. Wie zou niet liever de baron van Münchhausen als tafelgenoot hebben dan de hoofdredacteur van de Grote Winkler Prins? Gewone encyclopedieën gebruik ik voor mijn werk, maar ter ontspanning blader ik graag in naslagwerken over mensen, dieren en plaatsen die niet bestaan, behalve in onze verbeelding, zoals de *Dictionary of Imaginary Places* van Alberto Manguel en Gianni Guadalupi, die van Atlantis tot Utopia alle gedroomde landen en steden beschrijft. *Phantom Islands of the Atlantic: the Legends of Seven Lands that Never Were*, of *The Field Guide to Extraterrestrials* – voor mij zijn het onweerstaanbare titels.

Wat in dat rijtje naslagwerken nog ontbrak, was een inventaris van de verzonnen voorwerpen waarvoor we 1-aprilslachtoffers of nieuwe werknemers op pad sturen. Uit eigen ervaring kende ik alleen het *plintenladdertje*, maar toen ik er vorig jaar de lezers van *Onze Taal* en van mijn taalcolumn in het *Algemeen Dagblad* naar vroeg, bleek al snel dat ik de fantasie van het Nederlandse volk schromelijk had onderschat. Mijn verzameling telt inmiddels honderden denkbeeldige gereedschappen, drogisterijartikelen en andere boodschappen, waarvan een aantal algemene faam geniet: de *map met zoekgeraakte stukken* – zeer gewild op kantoren - en het *ooievaarskuitenvet* zijn wel de bekendste.

Sommige zijn oud, zoals de *hooischaar* en de eveneens veelgevraagde *vierkantegatenboor*, die allebei al sinds het einde van de negentiende eeuw gezocht worden. Andere heel jong, zoals het *doosje losse pixels* (pixels zijn de puntjes waaruit de afbeeldingen op een beeldscherm zijn opgebouwd).

Sommige lijken exclusief Nederlands, zoals het klassieke *ooievaarskuitenvet*, maar veel zijn ook in andere landen bekend. Zo was de *aanschaafschaaf*, die zo goed van pas komt als men te veel heeft afgeschaafd, in de negentiende eeuw in Vlaanderen al bekend onder de naam *verdikschaaf*, terwijl Duitsers hem kennen als *Draufhobel*. Volgens hetzelfde principe functioneert de *houttrekker*, *Bretterstrecker* of, in het Engels, de *board stretcher*, waarmee een timmerman te kort afgezaagde planken oprekt. Franse doe-het-zelvers, ten slotte, hebben veel profijt van de *lime à épaissir*, ofwel de verdikkingsvijl.

Opvallend is wel dat onze taal, anders dan bijvoorbeeld het Engels met zijn *fools' errands*, geen courant woord heeft voor deze schertsboodschappen. Een luisteraar van het radioprogramma NOS-taal muntte echter in 1994 de term *fopdrachten*, die ik met dank heb geadopteerd. Zou het ook komen door het ontbreken van een benaming dat de Kolderneerlandistiek te onzent nog in de kinderschoenen staat? Ondanks hun populariteit is slechts een handvol van deze woorden opgenomen in Van Dale en het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Recente studies ontbreken geheel en al. De laatste serieuze inventarisatie, door de Vlaamse redemptorist pater Janssens, dateert van 1958 en was gebaseerd op toen al deels verouderde literatuur. De hoogste tijd dus om fopdrachten te gaan

verzamelen, te meer daar de traditie, naar veel respondenten mij verzekerden, met uitsterving wordt bedreigd.

Mevrouw De Beer

Als we ophouden met elkaar om fopboodschappen te sturen, komt er een einde aan een gebruik dat minstens vijf eeuwen oud is. De gewoonte wordt in de Lage Landen voor het eerst genoemd in 1539, in een gedicht van de Gentse rederijker Eduard de Dene ter gelegenheid van 1 april, ofwel 'Verzenderkensdag'. Daarin geeft een heer zijn knecht opdracht stad en land af te reizen om inkopen te doen voor een groots bruiloftsfeest. De knecht twijfelt: het is 1 april, wil zijn heer hem soms 'verzenden'? Uit dezelfde tijd dateert de verdwenen uitdrukking 'iemand om een *dakschaar* sturen', dat wil zeggen voor de gek houden. Het WNT gist dat een dakschaar een schaar was om het dak bij te knippen, wat misschien voor rieten daken nog wel zinnig was, maar nonsens in de tijd van de pannendaken.

Uitvoeriger berichten over deze traditie bereiken ons pas uit de negentiende eeuw, toen volks- en taalkundigen ook al dachten dat deze practical jokes hun beste tijd gehad hadden. 'Een ding is zeker', schreef Guido Gezelle in 1866: "t is dat dat gebruik van voor Christus dagteekent en geheel de wereld door verspreid is, of *was* liever, want het sterft uit.' De Vlaming De Cock, net als Gezelle een verzamelaar van markante woorden en gewoonten, beaamde die diagnose in 1900: 'Tot voor eenige jaren plachten alle dagbladen den 1en april een verzonnen, vaak geruchtmakend nieuws af te kondigen [...]. Dat is echter uit de mode geraakt, evenals reeds menige andere eigenaardigheid van dezen dag tot het verleden behoort [...]' De Nederlander Jan ter Gouw, ten slotte, noteerde in 1871 dat aprilgrappen eertijds een vermaak waren voor alle rangen en standen, maar nu vooral iets voor 'schoolknappen en hoogereburgerschooljongeheeren'.

De aprilgrap lijkt zo'n fenomeen dat, net als dialecten en de taalvaardigheid van eerstejaars studenten, op gezette tijden de dood wordt aangezegd maar dat weigert te sterven. Want inmiddels, meer dan honderd jaar later, wordt 1 april nog steeds gevierd, en niet alleen door de jeugd. Al is het een minderheid die de traditie in ere houdt en is het grappenrepertoire verschaald. Vorig jaar bleek uit een NIPO-onderzoek onder ruim duizend Nederlanders dat 71 procent de traditie waardeert, maar dat slechts een tiende op 1 april 2001 daadwerkelijk iemand voor de gek had gehouden. De slachtoffers waren doorgaans partners of eigen kinderen, de grappen van het kaliber 'je veter zit los'. Ook is er op 1 april nog vaak telefoon voor de Artis-medewerkster mevrouw De Beer.

Kortom, de waardering is hoog, de inzet klein. Heeft Sint Nicolaas nog een Sinterklaasgenootschap om hem te beschermen tegen de concurrentie van de Amerikaanse Kerstman, het vaderlandse cultuureigen van 1 april moet het zonder zulke protectie stellen - een 1-aprilgenootschap bestond, maar ging in 1996 ter ziele. Gelukkig voor al die liefhebbers leeft de traditie nog wel in de media, al doen de landelijke kranten er nauwelijks aan mee. De 1-aprilgrap is een kijksport geworden.

Dat de aprilgrap een kwijnend cultuurgoed is, blijkt ook uit de reacties die ik kreeg op mijn vraag naar fopdrachten. Men stuurt op 1 april de gekken waarheen men wil - maar bijna nooit meer om een tube *luchtlijm*, *hemelhaakjes* of de *papiermagneet* (voor achter de radiator gevallen documenten). Verhalen over fopdrachten op 1 april speelden zich vrijwel altijd af in het verleden. Een correspondent herinnerde zich bijvoorbeeld uit de jaren zestig hoe een kantoormedewerkster op die dag naar het magazijn werd gestuurd voor een paar vellen gefrustreerd tekenpapier, een andere hoe een klasgenootje op wat toen nog de lagere school heette van de meester naar de winkel moest om zuurkoolzaad te kopen.

Waar dergelijke onzinboodschappen nog in zwang zijn, worden ze gebruikt om beginnende werknemers, vakantiewerkers, stageairs en andere nieuwelingen te ontgroenen.

Wat de slachtoffers gemeen hebben, is dat ze buitenstaanders zijn: ze staan met één voet op de statusladder waarop de verstrekkers van de opdracht al een vaste plaats verworven hebben. Slechts bij hoge uitzondering was het mikpunt van de grap een hogergeplaatste, maar ook dan ging het om een buitenstaander. Een vrouwelijke manager van de RET schreef me:

'Bij de RET (Rotterdamse Elektrische Tram), het openbaar vervoerbedrijf van Rotterdam, heb ik vijf jaar tussen de bussen gewerkt (de ouderen noemden het bedrijf 'de Tram', ook al werken ze veertig jaar bij de bussen!). Termen als hemelwaterafvoer en hemelwaterlekkage zijn er normaal. Als manager wilde ik ook een paar keer meesleutelen en kreeg de opdracht, net als alle groentjes, om 'hemelbouten' bij het magazijn te gaan halen. Halverwege realiseerde ik me de absurditeit ervan...'

In dit initiatieritueel wordt het onderscheid tussen buitenstaanders en gevestigden eerst benadrukt en vervolgens opgeheven. Na de ontgroening horen de nieuwelingen er helemaal bij – en krijgen ze de kans nieuwe binnenkomers aan dezelfde beproeving te onderwerpen. Hoe sterk ze zich vanaf dat moment identificeren met de groep, blijkt wel uit het feit dat in alle reacties slechts eenmaal melding werd gemaakt van een waarschuwing: 'In mijn eigen beginwerktijd op een kantoor (1960) werd ik ingeseind vooral niet te gaan zoeken naar de map van de Zwitserse Bergmarine.'

Mottenballen?

Zijn nieuwelingen weerloos overgeleverd aan de practical jokes van hun collega's? Toch niet: een opvallend aantal brieven en e-mails memoreerde groentjes die de rollen omdraaiden en – zogenaamd op zoek naar het rubber hakblok of de eierschaalmixer – een dagje naar het strand gingen. In hoeverre deze verhalen op werkelijkheid berusten en in hoeverre ze legendarisch zijn en dienen om een beschadigd ego op te lappen, is een open vraag. Over een aannemersbedrijf:

Nieuwe werknemers worden verzocht de duimstokken van alle collega's (inclusief die van hemzelf) te laten ijkten op het gemeentehuis bij de afdeling bouw- en woningtoezicht. Aldaar wordt de gedupeerde van het kastje naar de muur gestuurd. Op een dag wordt een nieuwe werknemer met deze opdracht erop uitgestuurd, maar deze keer liep het anders af dan gepland. De jongen bleef ruim vier uur weg (!) en kwam aan het eind van de werkdag terug bij de bouwkeet. Met een stralend gezicht gooide hij allemaal doormidden gebroken duimstokken op de grond maar hield die van hemzelf omhoog en zei: "Die van jullie zijn allemaal afgekeurd, behalve die van mij!!!"

Maar zulke wijsneuzen worden weer op hun plaats gezet in de volgende, meermalen ontvangen mop. De jongste bediende van een drogist wordt uitgestuurd om bij een collega een ons muggenruggenvet (of: muggentietjeszalf) te halen. Die stuurt hem naar een drogist twee straten verder, enzovoort, tot de jongen op het vijfde adres uit de droom wordt geholpen: „Denk nou eens na: zulke kleine beestjes, met zulke kleine ruggetjes - daar kun je toch geen vet van afschrappen?”

Een week later staat de jongste bediende alleen in de winkel als er een mevrouw komt om een ons mottenballen. Hij denkt diep na en zegt: „Mottenballen? Nee, mij houdt u niet voor de gek.”

Gemene streken

Hoe levenskrachtig is het gebruik om nieuwelingen met een opdracht te ontgroenen?

Aan de ene kant speelden opvallend veel herinneringen zich af in een grijs verleden: 'In mijn kwajongenstijd werd er bij ons op het dorp in Noord-Groningen nog aan huis geslacht. Bij zo'n gelegenheid was de slager wat vergeten en mij werd de opdracht verstrekt:

'Jong, gao es naor bakker tou en haol mie ee'm de miltzaog op.' Een aantal lezers schreef zelfs met zoveel woorden dat het om een uitstervende traditie ging, net als – aldus een briefschrijver - 'de moppen van Pudding en Gisteren of Sam en Moos.'

Toch zijn er sectoren waar de fopdracht nog floreert. In ziekenhuizen en laboratoria, in de bouw en in de grafische wereld worden nieuwelingen nog steeds om *zuurstofpillen*, *druppelknippertjes*, *luchtbelletjes voor de waterpas* en *zakjes rasterpuntjes* gestuurd. De kroon spannen echter leger, marine en koopvaardij: de langste lijsten met fopdrachten ontving ik van militairen en zeelui. Een beroepsmilitair bij de marine besloot met: 'Kortom, we vermaken ons prima – stuur ons meer nieuw personeel!'

Waardoor zijn fopdrachten in het algemeen uit de gratie geraakt, maar blijken ze juist in deze sectoren nog springlevend? Het is geen kwestie van opleidingsniveau: hoewel beroepen die een academische studie vereisen in mijn verzameling minder goed vertegenwoordigd zijn, zijn ze zeker niet afwezig. Zo worden op enkele oudere Amsterdamse advocatenkantoren nieuwelingen op hun eerste dag nog steeds om de *beslaghamer* of *beslagtang* gestuurd, onmisbaar als men ergens beslag op wil laten leggen. En in ziekenhuizen worden zowel leerling-verpleegkundigen als co-assistenten met fopdrachten geplaagd.

De verklaring schuilt in de opmerking van een lezer die de hoogtijdagen van de fopdracht situeerde in een tijd toen 'de jongste bedienden nog niet zo bijdehand waren als nu.' Benamingen als 'jongste bediende' en – ook vaak genoemd – 'jongmaatje' bestaan niet meer. Ze werden weggespoeld door de democratiseringgolven die de afgelopen decennia over ons land rolden en die omgangsvormen en arbeidsverhoudingen ingrijpend veranderden. Arbeiders werden werknemers en kregen inspraak, studenten spraken hun hoogleraar aan met de voornaam en kregen een stem bij de beoordeling van zijn onderwijs.

Dit gelijkheidsideaal heeft niet geleid tot de algehele afschaffing van rangen en standen, maar heeft wel de vrijheid om verschillen in status tot uitdrukking te brengen aanzienlijk beperkt. Machtswoorden zijn taboe, overleg een must. Maar niet overal: ziekenhuizen zijn nog steeds sterk hiërarchische organisaties en ook in het leger is ondanks de afschaffing van de groetplicht en andere versoepelingen van de krijgstucht het onderscheid tussen de rangen gehandhaafd. In zulke omgevingen, waar het taboe op openlijke verwijzingen naar de hiërarchie minder sterk is, konden ontgroeningen met fopdrachten blijven bestaan.

In organisaties daarentegen waar de overlegcultuur bloeit en iedereen – al is het maar voor de vorm – gelijk is, bestaat minder behoefte aan ontgroeningen. Het zal geen toeval zijn dat ik geen voorbeelden van fopdrachten heb ontvangen van onderwijzers, psychotherapeuten, groepsleiders, journalisten en hbo-docenten. Typerend voor deze sectoren lijkt me de reactie van een bevriende onderwijzeres, die op de vraag naar fopdrachten spontaan uitriep dat ze dat gemene streken vond waar ze daar nooit aan mee zou doen.

De wisselende sterkte van het taboe op verwijzingen naar sociaal onderscheid verklaart ook de verschillende behandeling van kinderen en buitenlanders. Op grond van hun achterstand in kennis en taalvaardigheid zijn het allebei potentiële fopslachtoffers. Toch ontving ik maar een anekdote over buitenlanders: in een horecaonderneming werden nieuwe buitenlandse werknemers die gebrekkig Nederlands spraken regelmatig naar de keuken gestuurd om het toetje *kut met peren* te halen.

Dat lijkt me een grap die veel lezers van dit blad als pijnlijk zal treffen, niet eens vanwege de obsceniteit, maar vooral vanwege de identiteit van de slachtoffers. Vermoedelijk is het sociale onderscheid tussen Nederlanders en buitenlanders zo gevoelig, dat het zich niet leent voor zulke grappen.

Bij kinderen ligt dat anders. Die worden op grote schaal door volwassenen voor de gek gehouden. Een leraar gymnastiek laat zijn leerlingen zoeken naar het tennisballenpompje en zeekadetten worden er op zomerkampen op uitgestuurd om een metertje waterlijn te halen.

Net als in het leger is er de afgelopen decennia veel veranderd in de verhouding tussen volwassen en kinderen, maar het verschil in status is als iets vanzelfsprekends blijven bestaan. Zo lang dat zo blijft, zullen ook het aardbeienladdertje, de dichtegaatjespan en het hamerstelenvet wel in gebruik blijven.

Volgende maand: 'Van *ankerkluis* tot *zielasvet*. Fopdrachten ter land, ter zee en in de lucht.'

De bekendste fopdrachten

Een bloemlezing uit de fopdrachten die het vaakst genoemd werden. De hele verzameling wordt gepubliceerd in de komende nummers van Onze Taal.

Aardbeienladdertje, –leertje of –steiger Ook gehoord: *bosbessenladdertje*.

Een doosje bougievonkjes Vroegste vermelding: 1969. Meer dan eens werd het slachtoffer door een medeplichtige naar de opdrachtgever teruggestuurd met de vraag: moeten het blauwe of rode zijn? '... en als de boodschapper met de specificatie terugkwam bij het tankstation, waren die uiteraard net uitverkocht.' Ook: *contactvonkjes*, *Fordvonkjes*. Duits: *eine Packung Zündfuncken*.

Dichtegaatjespan Sinds 1895. *Gaatjespan* is een ander woord voor vergiet. Zeer specifiek: 'een waterdichte gaatjespan met een inhoud van anderhalve liter'. Fries: *wettertichte gatsjepanne*.

Geruit garen Ook: *een rolletje geruite stikzij, een klosje geblokte stikzijde*. In een boek met volksverhalen van Theo Meder en Marie van Dijk, *Doe open Zimzim* (2000), halen voormalige winkelmeisjes van grootgrutter De Gruyter herinneringen op. Omstreeks 1960 was in hun Utrechtse filiaal de eerste verkoper de enige man in de winkel: 'Dat was ook 1 april, en toen vroegen we of 'ie een klosje geruit garen wilde halen. Want wij waren d'r van overtuigd dat dat niet bestond, hè? Dus hij naar de winkel – we hadden 'm geld meegegeven – komt 'ie terug met een klosje geruit garen! 't Bestaat wel! Vijf gulden zoveel kwijt.' Engels: *reels of tartan cotton*.

Knoopsgaten Voor *een dubbeltje knoopsgaten, een kaartje knoopsgaten, het knoopsgatenboek*. Sinds 1899. Op een rederij moesten groentjes uitzoeken hoeveel het kostte om een partij knoopsgaten naar de Fiji-eilanden te laten verscheppen.

Luchthaken Ook: *dremfels, hemelhaken*. 'Een kennis van mij vertelde mij ooit dat bij een helicopteresquadron de groentjes een dag op zoek moesten naar een nieuwe luchthaak. Als men na een dag zoeken van hot naar haar, eindelijk vroeg wat een luchthaak was, dan was het antwoord, op een heli wijzend, "Hoe dacht je dat dat krenge zonder een luchthaak in de lucht blijft hangen?"' Voor Duitstaligen behoren (*Siemens*) *Lufthaken* of *Luftanker* tot de bekendste fopdrachten. Engelstaligen kennen *sky hooks* al minstens sinds 1944. Varianten: *hemelbouten* en *luchtparkers*, een speciaal soort zelftappende schroeven.

Map met zoekgeraakte stukken Al gebruikt in de jaren dertig van de twintigste eeuw. De bekendste van alle fopdrachten en de absolute favoriet op kantoren. Varianten: *het dossier met zoekgeraakte stukken, de map met zoekgeraakte facturen, de map met zoekgeraakte wissels, de map met nog te ontvangen facturen*. Ook gehoord: *de stukken voor het vijfde kwartaal*.

Muggen(ruggen)vet Reeds opgetekend door de Vlaamse volkskundige De Cock in 1899, maar nog steeds populair. De Cock noemt als varianten: *muggensap, muggenogen, gestampte muggentenen, merg van muggenbeenderen, afkapsel van muggenpootjes, en olie van mierenpoten*. Duits: *Mückenfett*.

Ooievaarskuitenvet Sinds 1984 in Van Dale, maar volgens een briefschrijver al sinds de jaren dertig gebruikt. Een maal opgetekende variant: *ooievaarskruitvet*. Nieuwe medewerkers op een rederij moesten uitrekenen hoeveel het kostte om vijf ton ooievaarskuitenvet te verscheppen ('En zoek daar even de vertaling van op in het Engelse tarief onder *lubricants*'). Dit vet, vaak aanbevolen bij jeuk, zou volgens een informant de lokstof voor vissen en kikkers zijn die wordt afgescheiden door ooievaarspoten ('maar dat zou ook een aprilgrap kunnen zijn'). In de jaren zeventig was er bij een Rotterdamse drogist zo veel vraag naar dat hij potjes vaseline in voorraad hield met het etiket: 'Ooievaarskuitenvet, gebruik bekend.'

Plintenladder, -leertje, -leer of –trapje. Ook: *dorpelladdertje, dremPELLaddertje*. Zeer specifiek: *de driedelige dorpelladder*. Duits: *Fussleistenleiter*.

Vierkantegatenboor Sinds 1897. Uiterst gewild, in weerwil van het feit dat er daadwerkelijk verscheidene typen boren bestaan die vierkante gaten maken. Frans: *une mèche pour percer des trous carrés*.
